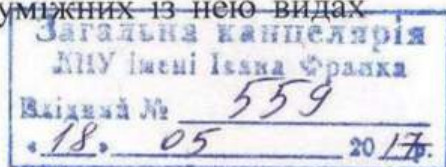

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філологічних наук, професора Голода Романа Богдановича на дисертацію Кметь Вікторії Сергіївни «Архетип відьми в українській літературі XIX – XX століття», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Спільні для всіх часів і народів антропологічні чинники існування та розвитку окремого індивідуума та суспільства в цілому завжди і всюди породжували подібні моделі поведінки людини в умовах її зіткнення зі стихіями природи, з незбагненністю макрокосму довкола неї та глибинністю мікрокосму в ній самій. Те, що важко пояснити розумом, списувалося на дію потойбічних надприродних сил і сакралізувалося чи демонізувалося, залежно від негативного чи позитивного впливу феномену на життя людини. Сублимовані індивідуальним підсвідомим образи резонували з метафізичним досвідом колективного чи й соціального підсвідомого, закладаючи матричні, категоріальні, стрижневі чи, власне, архетипні константи у систему міфологічних уявлень людини. З іншого боку, величезний міфологічний фонд «позачасових» образів, тем і мотивів пропонував людині містичний інструментарій пояснення та впорядкування її щоденних побутових проблем і турбот. Навіть у наш наскрізь прагматичний і раціональний час можемо спостерігати тенденцію до сакралізації (загиблі на Майдані – «Небесна сотня», Українська держава – «земля обітована») чи демонізації (одіозна лідер однієї з політичних сил – «конотопська відьма», очільниця іншого політичного блоку – «смерть з косою») реалій нашого повсякдення. Нерідко присвоювання сакральних чи демонічних властивостей тому чи тому феномену політичного, культурного, релігійного тощо життя є частиною певної маніпулятивної стратегії, спрямованої на закріплення в соціумі відповідних позитивно чи негативно маркованих стереотипів.

Упродовж останніх років численні демонологічні образи та мотиви стають дедалі популярнішими як у літературі, так і в суміжних із нею видах

мистецтва (малярстві, музиці, хореографії, кінематографі тощо). Культові фентезійні романи, саги, серіали, перенасичені героями знахарями, упирями, вовкулаками, русалками, відьмами й іншими непростими, створюють у нас на очах нову молодіжну субкультуру, що інколи навіть намагається реконструювати вигаданий світ міфологічних персонажів у реальному вимірі.

Як не парадоксально, боротьба Церкви проти окультизму та демонології виявляється контрпродуктивною, оскільки сприйняття магії як серйозної загрози для суспільства непрямо легітимізує її існування в площині протиставленого людському містичного світу потойбіччя. Натомість наукове вивчення демонології загалом і відьмацтва як окремого її складника розглядає проблему «по той бік добра і зла», не маркуючи згаданий феномен ні позитивними, ні негативними конотаціями, оскільки досліджує його значущість винятково в культурно-історичній і соціокультурній площинах.

Бо й справді, вивчення етапів розвитку демонологічних уявлень того чи того народу не тільки проливає світло на багатство його фольклорно-етнографічних надр, але й допомагає пізнати особливості формування національної ментальності, пояснює характер світосприйняття, виявляє джерела міфологічного збагачення літератури та інших видів мистецтва відповідними образами, темами і мотивами, відкриває можливість для авторської художньої реалізації цих образів, тем і мотивів поза вузькими рамцями конкретного історичного часу та простору на міфологічних обширах вічності. До того ж, осмислення національних та індивідуально-авторських особливостей трансформації певних архетипних образів допомагає визначити характер їхнього естетичного освоєння у компаративному зіставленні з подібними процесами в інших національних літературах.

Тож зазначені вище чинники й обґрунтовують актуальність, наукову новизну, теоретичну та практичну значущість аналізованої дисертації. Вікторія Сергіївна Кметь слушно вирішила сконцентрувати дослідницьку увагу головно на одному демонологічному образі – архетипі відьми в українській літературі конкретного історичного періоду – XIX – XX століть. Такі обмеження справді доцільні, з огляду на популярність і багатство трансформацій архетипного

образу відьми в національній літературі й загалом у мистецтві. Однак, цілком прогнозовано, дисертантка змушена була час від часу порушувати встановлені нею ж «кордони», коли виникала необхідність здійснити екскурс в історію для вивчення етапів еволюції мистецької адаптації архетипу відьми в давніші періоди або коли необхідно було порівняти функціональність чи атрибутивність образу відьми з іншими демонологічними персонажами. Відрадно, що при цьому дисертантка демонструвала не тільки глибоке знання історіографії питання та відповідних фольклорно-етнографічних матеріалів (безперечним позитивом роботи є залучення зібраних авторкою польових записів), але й широку мистецтвознавчу, історичну, філософську, психологічну, соціокультурну ерудицію. Такий підхід дозволив розглянути об'єкт і предмет дисертаційного дослідження під різними кутами зору, використовуючи полідисциплінарний категоріально-методологічний інструментарій. Зрештою, такого підходу вимагає поставлена у роботі мета – «комплексний аналіз ідейно-художнього феномену архетипу відьми в українській літературі ХІХ – ХХ ст., а також дослідження процесу демонізації жінки, варіативності, модуляцій образу-символу відьми в контексті ідейно-тематичних, філософських пошуків...» (с. 5).

Ефективному вирішенню поставлених у роботі мети і завдань сприяє чітка і логічна структура дисертації, у якій проглядається діалектичне поєднання теоретичного та практичного аспектів вивчення проблеми, а також у цілому ретельно підібрана теоретико-методологічна база і система методів дослідження. Щоправда, викликає здивування те, що серед методів не названо міфопоетичного, а імена його чільних представників не внесено в теоретико-методологічну базу. Саме міфопоетичний метод, як відомо, спрямований на вивчення архетипних і символічних явищ, він активно використовувався у працях представників московсько-тартуської школи (В'ячеслав Іванов, Володимир Топоров, Юрій Лотман та ін.). Тим більше, що одна із праць Юрія Лотмана («Всередині світів, що мислять. Людина – текст – семіосфера – історія») є в списку використаних джерел дисертантки. Та й першим реченням першого розділу роботи її авторка проголошує: «Явище міфологізму в

літературі – одна з найцікавіших граней дослідження конструювання художнього тексту, вона апелює до міфологічного мислення, залучення до літературного тексту фольклорного та етнографічного матеріалу» (с. 12). Не зайвим, на наш погляд, було б також звернутися до надбань структурної антропології й зокрема до праць Клода Леві-Строса («Структурна антропологія», «Первісне мислення»). Тлумачення міфу й сакрального знання як фундаментального змісту колективної свідомості стало основоположним постулатом саме структурної антропології.

З іншого боку, відрадно, що в дисертаційному дослідженні В. Кметь нерідко покликається на праці «ближнього свого», доречно звертаючись до літературознавчого доробку львівських науковців – Лариси Бондар, Катерини Дронь, Романа Крохмального, Івана Денисюка. Власне, розгорнутий огляд літератури, що стосується теми дослідження, подано у першому розділі роботи – «Теоретичні та історіографічні засади дослідження архетипу відьми». Тут-таки В. Кметь цілком доречно обґрунтовує необхідність залучення до літературознавчого аналізу творів образотворчого мистецтва (зادля вивчення формування архетипу відьми як соціокультурного феномену), а також має сміливість декларувати вживання самого поняття «архетип» не в розумінні К. Юнга, а «з врахуванням певних змін його дефініції».

Другий розділ роботи – «Образ відьми в українській демонології» – подає широкий і скрупульозний аналіз проблеми генези образу відьми у фольклорно-етнографічній традиції, дослідження народних вірувань про способи ідентифікації відьми, класифікацію та зовнішні ознаки, час активації, метаморфози відьми, класифікацію її магічної діяльності, засоби захисту від неї, уявлення про смерть відьми, а також матеріал, що стосується тлумачення деяких інших категорій непростих (баба-повитуха, вдова, солдат, Баба-Яга) в народній традиції. Цікавими є висновки дисертантки про те, що «на формування образів демонічного світу вагомий вплив мало співіснування з етнічними сусідами, представниками інших народів, на що вказує специфічна лексика («моші», «фабулництво»), пов'язана із демонічними діями, уявлення про зовнішній вигляд, поведінкові моделі тощо» (с. 100). Загалом розділ

настільки фольклорно заангажований, що мимохіть виникає думка, що текст дисертаційного дослідження авторка сміливо могла би захищати не тільки за спеціальністю «10.01.01 – українська література», але й за другою спеціальністю «10.01.07 – фольклористика». Зрештою, слід поважати акценти, які розставила для себе у дисертації її автор, і визнати, що успіх літературознавчої частини роботи на таку тему був би неможливим без належного опрацювання фольклорно-етнографічних матеріалів. І тут ще раз як безперечний позитив роботи слід відзначити залучення результатів власних польових записів дисертантки.

Дослідженню архетипу відьми в літературознавчому контексті присвячено третій і четвертий розділи роботи. Зокрема у третьому йдеться про традиційні форми інтерпретації образу відьми в українській літературі. Знову-таки дисертантка змушена порушити часові межі ХІХ – ХХ століть для того, щоби дати загальну картину генези образу відьми від текстів давньої літератури, до літератури бароко, бурлескно-травестійної традиції і, аж тоді, до літератури романтизму, реалізму, модернізму, химерної прози та постмодернізму. Переважно традиційну інтерпретацію образу відьми В. Кметь пов'язує з літературою дореалістичного періоду (тобто до часу, коли раціоналістична інтерпретація відьомства «спровокувала поступову прагматизацію поглядів на чарівництво, що призвело до скептичного ставлення до цього явища» (с. 133)). Хоч надалі, після домінування модерних авторських прочитань аналізованого архетипу на початку ХХ століття, традиційне тлумачення образу відьми зберігається у текстах химерної прози, фантастиці та літературному кітчі. Тож у третьому розділі об'єктом дослідження дисертантки цілком очікувано стають художні твори Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Олекси Стороженка, Ореста Сомова, Євгена Гребінки, Хоми Купрієнка, Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Коцюбинського, Ростислава Єндика, Івана Сенченка, Валерія Шевчука, Павла Загребельного, Оксани Забужко, Марини та Сергія Дяченків, братів Капранових та інших авторів. Незважаючи на такий довгий реєстр імен, дослідниці вдалося лапідарно проаналізувати художню адаптацію образу відьми у текстах кожного

з авторів і довести його функціональність як «універсального конструкта в ідейно-естетичній та морально-філософській організації художнього твору» (с. 132).

Індивідуально-авторським оригінальним трансформаціям архетипного образу відьми, що з'являлися головню внаслідок модерністського його переосмислення, присвячено четвертий розділ роботи. У ньому дисертантка виокремлює кілька основних мотивів репрезентації відьомської модальності, кожен з яких дає назву відповідному тематичному підпункту: фатальна жінка, або «*femme du monde*»; жінка-Єва; жінка-змія; жінка-кішка; жінка постфертильного віку, або «баба і чорт, то собі родня»; «інтимний контакт із нечистою силою»; демонізація *іншого*. Ілюстративний матеріал для кожного з перелічених варіантів Вікторія Кметь виявляє у творчості поетів-молотомузівців, зокрема у Василя Пачовського, а також у Гната Хоткевича, Івана Франка, Михайла Яцківа, Володимира Винниченка та інших авторів. Глибокий аналіз їхньої творчості дає дисертантці підстави стверджувати, що «переосмислення естетичних ідеалів у творчості письменників-модерністів спровокувало новий погляд на трактування образу жінки в українській літературі, зокрема її демонічної іпостасі», однак «попри відмінно оригінальну авторську інтерпретацію архетипного образу відьми, усі вищезазначені мотиви зберігають тісний зв'язок із міфологічними сюжетами, зокрема народно-демонологічними віруваннями, у текстах часто присутні символи-коди, екстрапольовані на фольклорно-етнографічний матеріал» (с. 187). Остання теза могла би вважатися квінтесенцією, якщо не всього дисертаційного дослідження, то, принаймні, аналізованого розділу, оскільки доводить просту, але дуже важливу для усвідомлення істину: значущість питомо української модернізації архетипу відьми в системі координат світового літературного процесу полягає не у «майстерному» копіюванні мотивів репрезентації відьомської модальності, характерних для західноєвропейського мистецтва, а у збереженні тісного зв'язку (в аспекті тлумаченні зазначеного образу) з національною фольклорно-етнографічною традицією.

Завершують дисертаційне дослідження дещо переобтяжені обсягом (12 сторінок) висновки, у яких зібрано до купи мікровисновки з кожного розділу роботи. Причому деякі блоки інформації повторюють зміст попередніх розділів не зовсім виправдано (як-от, повторний огляд літератури, що стосується теми дослідження). Натомість справжнє узагальнення результатів роботи міститься в останньому абзаці висновків, де дослідниця цілком слушно зазначає, що «промовляння архетипів у літературних текстах помітне крізь нашарування часу, численні інтерпретації, переосмислення й трансформації в процесі їх ретрансляції, незалежно від культурно-історичної епохи, горизонту очікувань як реципієнтів, так і авторів текстів вербального та невербального характеру» і що «вектор творчого прочитання та ретрансляції архетипного образу відьми в українській літературі «скерований у напрямку від традиційної інтерпретації до оригінального авторського відтворення, відтак цей архетип демонструє високу семантичну гнучкість і полівалентність» (с. 200).

Попри загалом позитивні враження від роботи, дозволимо собі звернути увагу на такі зауваження та побажання.

1. Серед поставлених у роботі завдань було би не зайвим, окрім аналізу «інтерпретаційного суголосся архетипного образу відьми в чужоземному культурному просторі» (с. 5), звернути увагу й на *дисонанси* різнонаціональних тлумачень і трансформацій зазначеного образу. Тим більше, що в самому тексті дисертації такий аналіз зроблено (зокрема, коли дисертантка стверджує, за Петром Єфименком, що українці менш забобонні від росіян, а наші духи – ««м'якші», лагідніші, подекуди навіть опоетизовані, а часом і кумедні, чим значно відрізняються від злих духів російського фольклору» (с. 32); чи солідаризується з міркуваннями Івана Нечуя-Левицького про те, що демонічні образи українського фольклору не тяжіють до потворності, бо є результатом споглядання та розуміння природних явищ, на відміну від німецької чи російської міфології (с. 30-31); чи зазначає, що «справи про відьомство на українських теренах радше

нагадували гумореску, аніж похмурі суди над жертвами інквізиції» (с. 27)).

2. З технічної, формальної точки зору для зручності пошуків відповідей на поставлені завдання їх (відповіді) слід було не залишати розкиданими на сторінках основного тексту дисертації, а чітко, за пунктами згрупувати у висновках рукопису й автореферату дисертації.
3. Попри цілком позитивну практику залучення до дисертаційних матеріалів власних польових записів фольклору, які доречно було б опублікувати в додатках до основного тексту, на наш погляд, робота би тільки виграла, якби в ній загалом ширше було представлено етнографічну джерельну базу. Тим паче, що своїми здобутками в галузі демонології може пишатися власне львівська етнографічна наука. Досить хоча б назвати праці Анастасії Кривенко «Образ відьми у купальських повір'ях волинян», Володимира Галайчука «Українська міфологія», Божени Кузьмінської «Демонологія українців Опілля», Надії Войтович «Народна демонологія Бойківщини».
4. Щодо мовно-стилістичних особливостей роботи слід звернути увагу на сумнівну тезу дисертантки: «Із метою уникнення тавтології в цій роботі використано поняття архетипний образ, архетипний символ у тотожному значенні». По-перше, ці поняття не тотожні (кожне з них має власний валідний відтінок значення); по-друге, науковий стиль допускає тавтології (навіть у літературознавчій науці), якщо вони сприяють об'єктивному, логічному, впорядкованому висвітленню проблеми. Натомість смислової тавтології «евентуальна можливість» (с. 25), при всій чарівності слова «евентуальний» (можливий за певних умов), варто було б уникнути. До незначних мовних огріхів слід також зачислити вживання словосполучення «наступні завдання» (с. 5) (має бути «такі завдання»); слова «обумовлених» (с. 104) (слід писати «зумовлених»). Крім того, на с. 32 майже дослівно повторюється речення зі с. 27: «Справи про відьомство в Україні радше виглядали

комічно, аніж похмурі суди над жертвами інквізиції, як зазвичай уявляє широкий загал».

Безсумнівно, перелічені зауваження не впливають на загальне позитивне враження від дисертації В. Кметь. Авторка скрупульозно дослідила не лише теоретичні, але й практичні аспекти «відьомства» (маючи на увазі літературознавчо-прикладний контекст дисертації). Можемо констатувати, що в особі дисертантки як науковця поєдналися вродженість літературознавчої інтуїції з навченістю відмінної теоретико-методологічної ерудиції. Робота на тему «Архетип відьми в українській літературі XIX – XX століття» відбулася як самостійне завершене літературознавче дослідження, що містить наукову новизну, має практичну, теоретичну і, що не менш важливо, власну методологічну значущість і цінність. Аналізована робота відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., а її автор заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент – доктор філологічних наук,
професор, декан Факультету філології
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

Р. Б. Голод

ПІДПИС Голод Р. Б. ЗАВІР'ЯЮ
Заступник відділу кадрів
Державного вищого навчального закладу
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
код 02125266

20 р.